

AANVULLEND VERRIJKINGSRECHT

Teun van der Linden*

- * Mr.dr. T. van der Linden is universitair docent goederenrecht aan de Rijksuniversiteit Groningen. (teun.van.der.linden@rug.nl).
- Het oude BW kende geen gecodificeerde algemene verrijksactie. Wel kon aansprakelijkheid op grond van ongerechtvaardigde verrijking worden aangenomen buiten de in de wet geregelde gevallen als dit paste in het stelsel van de wet en aansloot bij wel in de wet geregelde gevallen. Zie HR 30 januari 1959, ECLI:NL:HR:1959:AI1600, NJ 1959/548, m.nt. D.J. Veegens (*Quint/Te Poel*). Bregstein was in zijn proefschrift een pleitbezorger van de erkenning van de algemene verrijksactie, al achtte hij ten tijde van zijn proefschrift de tijd nog niet rijp om de algemene verrijksactie te codificeren. Zie M.H. Bregstein, *Ongegronde Vermogensvermeerdering* (diss. Amsterdam), Amsterdam: H.J. Paris 1927, p. 295.
 - Parl. Gesch. Boek 5, p. 112; Parl. Gesch. Boek 6, p. 829.
 - Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-IV 2019/480. T. van der Linden, *Aanvullend Verrijksrecht* (diss. Leiden), Den Haag: Boom juridisch 2019, p. 309-317. Zie eerder in dit blad ook: T. van der Linden, 'De opgedrongen verrijking', AA 2013, afl. 1, p. 11-20 (AA20130011).
 - M.H. Wissink, 'De emancipatie van artikel 6:212 BW. Enige beschouwingen over plaats en taak van ongerechtvaardigde verrijking', in: W.H. van Boom & M.H. Wissink, *Aspecten van ongerechtvaardigde verrijking. Preadviezen 2002 uitgebracht voor de Vereniging voor Burgerlijk Recht*, Deventer: Kluwer 2002, p. 5-6.
 - In deze richting bijvoorbeeld: H. Drion, 'Overzicht der Nederlandse rechtspraak. Verbintenissenrecht', *WPNR* 1959, afl. 4606, p. 498; E.F.D. Engelhard & G.E. van Maanen, 'De vordering uit ongerechtvaardigde verrijking; géén billijkheidsactie! Het hek moet weer op de dam...', *NTBR* 1998, p. 309-324; B.M.W. Nieskens-Isphording, 'Een analyse van zes jaar ongerechtvaardigde verrijking. Over

Sinds 1992 kent het Burgerlijk Wetboek met artikel 6:212 BW een gecodificeerde algemene verrijksactie. In mijn proefschrift komt de vraag aan de orde wat de functie van de algemene verrijksactie in het systeem van het Nederlandse vermogensrecht is en wat deze functie meebrengt voor de wijze waarop de toepassingsvoorwaarden moeten worden uitgelegd. Rode draad van het boek is dat de algemene verrijksactie een aanvullende functie heeft en dat de vereisten voor verrijksaansprakelijkheid in dat licht moeten worden begrepen.

T. van der Linden Aanvullend Verrijksrecht

Diss. UL, Meijers-reeks, Den Haag: Boom juridisch 2019, 588 p., € 75

Op 26 juni 2019 promoveerde Teun van der Linden aan de Universiteit Leiden op zijn proefschrift *Aanvullend Verrijksrecht*. Promotor was prof. mr. Jac. Hijma.

1 Inleiding

Sinds de invoering van het huidige Burgerlijk Wetboek heeft het Nederlandse privaatrecht een gecodificeerde algemene verrijksactie. 'Hij die ongerechtvaardigd is verrijkt ten koste van een ander', zo bepaalt artikel 6:212 lid 1 BW, 'is verplicht, voor zover dit redelijk is, diens schade te vergoeden tot het bedrag van zijn verrijking.'¹

Ongerechtvaardigde verrijking neemt op universiteiten nog geen grote plaats in het curriculum in. Het leerstuk zal met name geassocieerd worden met het geval waarin de eiser bouwt op de grond van de gedaagde waardoor de

gedaagde eigenaar van het gebouw wordt door de werking van artikel 5:20 lid 1 sub e BW (natrekking). Of preciezer gezegd: de eigendom van de grond 'omvat' het gebouw. De grondeigenaar is dus verrijkt. Als er geen nadere rechtvaardigingsgrond voor deze verrijking is (zoals een daartoe strekkende overeenkomst) zal de verrijking ongerechtvaardigd zijn omdat de natrekkingsregel slechts de goederenrechtelijke ordening dient en geen rechtvaardiging beoogt te zijn voor de verrijking.² Dit betekent niet dat de grondeigenaar automatisch aansprakelijk is op grond van ongerechtvaardigde verrijking jegens degene die op de grond heeft gebouwd. Aansprakelijkheid kan in een geval als dit heel wel afketsen op het redelijkheidsvereiste van artikel 6:212 lid 1 BW. Dit zou bijvoorbeeld het geval kunnen zijn als aansprakelijkheid de grondeigenaar een ongewenst bestedingspatroon zou opdringen.³

Zou deze casus het enige geval zijn waarbij er een rol voor artikel 6:212 lid 1 BW is weggelegd, dan zou het bestaan van een algemene verrijksactie niet nodig zijn. Een bijzondere, op dit geval toegespitste regel zou volstaan. Het potentiële toepassingsgebied van de algemene verrijksactie is echter ruimer dan dit schoolvoorbeeld. Steeds als de gedaagde ongerechtvaardigd is verrijkt ten koste van de eiser, is de verrijkte gedaagde verplicht om – voor zover dit redelijk is – de eventuele schade van de

verarmde eiser te vergoeden tot maximaal het bedrag waarmee de gedaagde ongerechtvaardigd is verrijkt. De bepaling heeft in potentie dus een ruim toepassingsbereik.⁴ De vraag is hoe ruim dit toepassingsgebied moet zijn. Grofweg zijn er twee basisvisies.

Enerzijds wordt de algemene verrijksactie gezien als een bedreiging van de consistentie van het vermogensrecht. In verkeerde handen kan een algemene verrijksactie tot een doorkruising van vermogensrechtelijke regels en beginseleiden.⁵ Een algemene verrijksactie werkt ook rechtsonzekerheid in de hand. De reden hiervoor is dat artikel 6:212 lid 1 BW zo algemeen is dat het de jurist amper handvatten biedt. Wie er zo tegen aankijkt, zal een terughoudende toepassing voorstaan en zoeken naar harde criteria waarmee artikel 6:212 lid 1 BW kan worden ingeperkt omwille van de rechtszekerheid.⁶

Enerzijds wordt de algemene verrijksactie gezien als een bedreiging van de consistentie van het vermogensrecht. Anderzijds wordt de algemene verrijksactie gezien als een welkom middel om recht te doen in gevallen waarin het overige verbintenissenrecht geen oplossing lijkt te bieden

Anderzijds wordt de algemene verrijksactie gezien als een welkom middel om recht te doen in gevallen waarin het overige verbintenissenrecht geen oplossing lijkt te bieden.⁷ De ongerechtvaardigde verrijking moet worden gezien als een normale bron van verbintenissen, zij het dat het een minder grote plaats zal innemen dan de overeenkomst en de onrechtmatige daad.⁸ Wie zo tegen het leerstuk aankijkt, ziet vooral de toegevoegde waarde ervan ten opzichte van de andere bronnen van verbintenissen.

Deze twee visies zijn minder aan elkaar tegengesteld dan op het eerste oog lijkt. Een belangrijke reden om de algemene verrijksactie op een terughoudende wijze toe te passen, is de onzekerheid hoe deze moet worden toegepast en de vrees dat het andere vermogensrechtelijke regels kan doorkruisen. Emancipeert de verrijksactie echter tot een meer normale vordering⁹ dan veronderstelt dit dat de toepassingsvereisten tot ontwikkeling worden gebracht. Is helder hoe de eisen van artikel 6:212 lid 1 BW moeten worden uitgelegd, dan is het leerstuk minder onbepaald en is er op het terrein van de rechtszekerheid gewonnen. Vervolgens kan het verrijksleerstuk een eigen plaats behalen naast de overeenkomst en de onrechtmatige daad.

In de loop der jaren is er al flink over het verrijksleerstuk nagedacht. In de literatuur is vooral gereflecteerd op metavragen. Wat is de plaats van de algemene verrijksactie in

het systeem van het vermogensrecht?¹⁰ Wat is de functie van de algemene verrijksactie?¹¹ Wat is de grondslag van de algemene verrijksactie?¹² Hoe verhoudt de verrijksactie zich tot andere bronnen van verbintenissen zoals overeenkomst,¹³ onrechtmatige daad¹⁴ en onverschuldigde betaling?¹⁵ Hoe moet de algemene verrijksactie worden toegepast in meerpartijenverhoudingen?¹⁶ Is het gelukkig dat de algemene verrijksactie is vormgegeven als schadevergoedingsactie?¹⁷ Wat is de toekomst van het verrijksrecht?¹⁸ Enzovoorts.

Er is over het algemeen minder aandacht voor de wijze waarop de toepassingsvoorwaarden van de algemene verrijksactie moeten worden ingevuld en hoe deze zich tot elkaar verhouden.¹⁹ De vereisten worden in de metabeschouwingen veelal *en passant* besproken en in handboeken komen ze slechts op hoofdlijnen aan de orde.²⁰ In het laatste decennium echter, is er meer aandacht voor de toepassingsvereisten. In de dissertatie van Koolhoven,²¹ bijvoorbeeld, worden de aan artikel 6:212 lid 1 BW gestelde vereisten, alsmede de samenhang tussen de vereisten, op minutieuze wijze geanalyseerd tegen de achtergrond van de – inmiddels omvangrijke – hogere en lagere rechtspraak.²² In dat boek wordt serieus werk gemaakt van de toepassingsvoorwaarden. Dit is een goede ontwikkeling omdat de algemene verrijksactie alleen meerwaarde kan hebben voor het oplossende vermogen van het privaatrecht als de toepassingsvoorwaarden van artikel 6:212 BW weldoordacht zijn.

In mijn proefschrift *Aanvullend Verrijksrecht* heb ik geprobeerd het leerstuk verder tot ontwikkeling te brengen door een metabenadering te combineren met een grondige analyse van de in artikel 6:212 lid 1 BW gestelde toepassingsvoorwaarden.²³ Onderzocht wordt, enerzijds, wat de plaats van de algemene verrijksactie in het grotere geheel van het vermogensrecht is. Het gaat om de eerder gesignaleerde metavragen. Wat houdt het verrijksbeginsel in?²⁴ Wat is de grondslag en functie van een algemene verrijksactie?²⁵ Hoe verhoudt de verrijksactie zich tot het overige vermogensrecht?²⁶ Anderzijds worden de in artikel 6:212 lid 1 BW gestelde toepassingsvoorwaarden, mede aan de hand van de rechtspraak en de literatuur, kritisch besproken en verder uitgewerkt.²⁷ Daarbij wordt bezien welke consequenties de antwoorden op de metavragen hebben – of behoren te hebben – voor de invulling en de onderlinge afstemming van de toepassingsvoorwaarden van de algemene verrijksactie. Tot slot wordt geanalyseerd wat de toegevoegde waarde is van het verrijksleerstuk ten opzichte van de overeenkomst en de onrechtmatige daad.²⁸

Op deze plaats probeer ik een aantal belangrijke punten van het boek nader uit te lichten.

2 De aanvullende functie van de algemene verrijksactie

Om de rol van de algemene verrijksactie goed voor ogen te krijgen is het belangrijk om in te zien dat de gedachte dat niemand ten koste

onvolkomen wetgeving en aanvechtbare jurisprudentie', *RMThemis* 1998, afl. 4, p. 98-109; W.J. Zwalm, 'Dubbele Verkoop en Ongerechtvaardigde Verrijking', *WPNR* 1997, afl. 6285, p. 585-586.

- 6 Dit doet bijvoorbeeld Damminga waar hij het vereiste causale verband restrictief opvat om zo tot een scherp ongerechtvaardigheidsvereiste te komen Zie S.R. Damminga, *Ongerechtvaardigde verrijking en onverschuldigde betaling als bronnen van verbintenissen*, Deventer: Kluwer 2014, p. 187 en p. 193-195.
- 7 Zie bijvoorbeeld: W.H. van Boom, 'Verrijksafracht en aansprakelijkheid', in: Van Boom & Wissink 2002, p. 71-147; G.E. Langemeijer, 'Prognostica over ongerechtvaardigde verrijking', in: H. Bakels & J. Beekhuis (red.), *Op de grenzen van komend recht: opstellen aangeboden aan prof. mr. J.H. Beekhuis*, Zwolle: Tjeenk Willink 1969, p. 156.
- 8 A.S. Hartkamp, 'Ongerechtvaardigde verrijking naast overeenkomst en onrechtmatige daad', *WPNR* 2001, afl. 6440-6441, p. 313-314; J.B.M. Vranken, 'De strijd om het nieuwe verrijksrecht. Literatuur versus rechtspraak', *NJB* 1998/33, p. 1495-1504; Wissink 2002, p. 69-70.
- 9 Deze uitdrukkingswijze is van Wissink. Zie Wissink 2002, p. 69-70.
- 10 H.C.F. Schoordijk, *Het algemeen gedeelte van het verbintenissenrecht naar het Nieuw Burgerlijk Wetboek*, Deventer: Kluwer 1979, p. 453.
- 11 Zie bijv.: Hartkamp 2001, p. 317-318 en p. 330; T. Hartlief, 'Ongerechtvaardigde verrijking naar Nederlands recht', in: *Vereniging voor de vergelijkende studie van het recht van België en Nederland. Preadviezen 2012*, Den Haag: Boom 2012, p. 278-282; Sniijders 2001, p. 7 e.v.; Vranken 1998, p. 1496-1502; Wissink 2002, p. 37-68.
- 12 Zie bijv.: Hartkamp 2001, p. 317; Nieskens-Isphording 1998, p. 102; A.F. Salomons, 'Verrijking, billijkheid en verdelende gerechtigheid', *WPNR* 2001, afl. 6476, p. 993-995. W. Sniijders, *Ongerechtvaardigde verrijking en het betalingsverkeer*, Deventer: Kluwer 2001, p. 17-21.
- 13 Zie bijvoorbeeld Hartkamp 2001, p. 315-318.
- 14 Zie bijvoorbeeld: Van Boom 2002, p. 73-142. Meijer onderzoekt in zijn proefschrift of de dogmatiek van de onrechtmatige daad nuttig kan zijn voor de algemene verrijksactie. Zie ook: J.W.M.K. Meijer, *Ongerechtvaardigde verrijking. Een systematische analyse van het begrip ongerechtvaardigdheid, toegepast op kostenverhaal bij bodemsanering*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2007.
- 15 H.C.F. Schoordijk, *Onverschuldigde betaling en ongerechtvaardigde verrijking bij zogenaamde driehoeksverhoudingen*, Zwolle: Kluwer 1999.
- 16 Zie bijv. D.M.A. Gerdes, *Derdenverrijking* (diss. Groningen), Deventer: Kluwer 2005; Schoordijk 1999, p. 137-163.
- 17 J.G.A. Linssen, *Voordeelsafgifte en ongerechtvaardigde verrijking* (diss. Tilburg), Den Haag: Boom 2001.
- 18 Langemeijer 1969, p. 155-164.
- 19 Wel wordt zo nu en dan één vereiste onder de loep genomen. Zie bijvoorbeeld:

J.F.M. Janssen, 'Het causaliteitsvereiste blokkeert de aansprakelijkheid van de indirect verrijkte', *WPNR* 2009, afl. 6787, p. 155-167 (over het causaliteitsvereiste) en Meijer 2007 (over het ongerechtvaardigdheidsvereiste). Van belang is echter ook hoe de vereisten zich tot elkaar verhouden.

- 20 Tamelijk uitvoerig is: E.J.H. Schrage, *Verbintenissen uit andere bron dan onrechtmatige daad of overeenkomst* (Mon. BW nr. B53), Deventer: Wolters Kluwer 2017/105-165. Sinds kort (september 2019) is de Groene Serie ook aanzienlijk uitgebreid. Zie R. Koolhoven, in: *GS Verbintenissenrecht*, art. 6:212 BW (online, bijgewerkt 15 september 2019).
- 21 R. Koolhoven, *Niederländisches Bereicherungsrecht*, Göttingen: V&R unipress 2011; Zie ook: Damminga 2014, p. 159-267.
- 22 Koolhoven 2011, p. 20.
- 23 Van der Linden 2019, p. 3.
- 24 Zie Van der Linden 2019, p. 11-76.
- 25 Zie Van der Linden 2019, p. 79-94.
- 26 Zie Van der Linden 2019, p. 77.
- 27 Zie Van der Linden 2019, p. 105-335.
- 28 Zie Van der Linden 2019, p. 339-493.
- 29 Van der Linden 2019, p. 11.
- 30 Zie bijvoorbeeld: W. Snijders, 'Ongerechtvaardigde verrijking: bestuursrecht, gemeenschapsrecht en rechtsherstel', *WPNR* 2008, afl. 6739, p. 65; Wissink 2002, p. 38. Zie laatstelijk M.M.C. van de Moosdijk, *Unjust enrichment in European Union Law* (diss. Nijmegen), Deventer: Wolters Kluwer 2018, nr. 12 e.v.
- 31 Zie ook bijvoorbeeld: Bregstein 1927, p. 132-184; A.M. Bieganman-Hartogh, *Ongegronde verrijking (l'enrichissement sans cause) avec un résumé en français*, Assen: Van Gorcum 1971; B.W.M. Nieskens-Isphording, *Het fait-accompli in het vermogensrecht*, Deventer: Kluwer 1991, p. 32-76; Wissink 2002, p. 7-12.
- 32 Zie meer uitgebreid: Van der Linden 2019, p. 26-73. Betoogd wordt daar dat er vier verschillende concepties van het verrijkingbeginsel kunnen worden onderscheiden die verspreid over het vermogensrecht tot hun recht komen.
- 33 Het verrijkingbeginsel wordt bijvoorbeeld als grondslag van de onverschuldigde betaling aangewezen in: Damminga 2014, p. 269; T. Jonkers, *Over onwettigheid, onzedelijkheid en terugvordering* (diss. Groningen), Den Haag: Boom 2017, p. 201-202. Anders: H.J. van Kooten, *Restitutierechtelijke gevolgen van ongeoorloofde overeenkomsten* (diss. Utrecht), Deventer: Kluwer 2002, p. 25-28.
- 34 Zie bijvoorbeeld: Wissink 2002, p. 11.
- 35 Zie bijvoorbeeld: Schoordijk 1979, p. 453. Zie voor een niet-uitputtend overzicht: Van der Linden 2019, p. 26-74.
- 36 Bieganman-Hartogh 1971, p. 2. Franken 1998, p. 1496 en p. 1500-1501; Hartkamp 2001, p. 318 en p. 330-331. Daarover: Wissink 2002, p. 41-47; Hartlief 2012, p. 282.
- 37 Bieganman-Hartogh 1971, p. 2. Hartkamp 2001, p. 327-330. Daarover: Wissink 2002, p. 47-55; Hartlief 2012, p. 283.
- 38 Franken 1998, p. 1496 en p. 1501-1502. In conceptuele zin kritisch: Hartkamp 2001, p. 317-318; Wissink 2002, p. 45-47; Hartlief 2012, p. 282.

van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt *niét* alleen tot uitdrukking komt in het bestaan van een algemene verrijkingssactie.²⁹ De algemene verrijkingssactie moet worden onderscheiden van het *beginsel* dat ongerechtvaardigde verrijkingen moeten worden tegengegaan.³⁰ De algemene verrijkingssactie ex artikel 6:212 BW is een zelfstandige bron van verbintenissen in die zin dat een ongerechtvaardigde verrijking van de een ten koste van de ander een schadevergoedingsverbintenis kan doen ontstaan. Het *beginsel* dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt (hierna: het verrijkingbeginsel) is een beginsel dat in verschillende vermogensrechtelijke regels impliciet of expliciet tot zijn recht komt.³¹ Ik geef twee voorbeelden om een indruk te geven.³²

Het verrijkingbeginsel komt expliciet tot zijn recht in regels en leerstukken waaraan het verrijkingbeginsel ten grondslag ligt. Gedacht kan bijvoorbeeld worden aan de onverschuldigde betaling.³³ Als de eiser € 50,- betaalt aan de gedaagde zonder dat hij dat verschuldigd is, dan kan de eiser zijn geld met succes van de gedaagde terugvorderen op grond van onverschuldigde betaling op de voet van artikel 6:203 lid 1 en 2 BW. De ongedaanmakingsverplichting voorkomt dat de ongerechtvaardigde verrijking van de ontvanger in stand blijft.

Er zijn ook gevallen waarin het verrijkingbeginsel impliciet tot zijn recht komt bij de toepassing van algemene vermogensrechtelijke leerstukken. Een eenvoudig voorbeeld. Als een penningmeester van een liefdadigheidsinstelling een greep uit de kas doet, dan zou dit – in theorie – met artikel 6:212 lid 1 BW kunnen worden afgedaan.³⁴ De algemene verrijkingssactie is echter niet nodig. De ongerechtvaardigde verrijking van de penningmeester ten koste van de vereniging wordt ongedaan gemaakt doordat de penningmeester aansprakelijk zal zijn op grond van wanprestatie (ex art. 6:74 BW) of onrechtmatige daad (ex art. 6:162 BW).

Het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt komt dus reeds tot zijn recht in verschillende vermogensrechtelijke regels. Schoordijk heeft, niet zonder overdrijving, gesteld dat al het vermogensrecht in verbinding staat met het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt.³⁵

Wat is dan nog de plaats van de algemene verrijkingssactie als het verrijkingbeginsel reeds is verdisconteerd in het algemene vermogensrecht? In de literatuur worden veel verschillende functies onderscheiden die de algemene verrijkingssactie kan vervullen. Het gaat om de aanvullende functie,³⁶ de beperkende³⁷ (of corrigerende)³⁸ functie, de zingevende functie,³⁹ de systematische functie,⁴⁰ de wetstechnische functie,⁴¹ de ventiefunctie⁴² en de rol die de algemene verrijkingssactie kan spelen als de gedaagde 'unclean hands'⁴³ heeft.⁴⁴ In mijn proefschrift zie ik de aanvullende functie als de kernfunctie.⁴⁵ Het wezen van de aanvullende functie is eenvoudig weer te geven.⁴⁶ De wetgever kan niet in ieder mogelijk geval van ongerechtvaardigde verrijking voorzien en de

wetgever probeert dat ook niet. Daarom bevat het vermogensrecht een algemene verrijkingssactie waarmee niet voorziene gevallen van ongerechtvaardigde verrijking daarmee tot een oplossing kunnen worden gebracht.⁴⁷

Het beginsel dat niemand ten koste van een ander ongerechtvaardigd mag worden verrijkt komt reeds tot zijn recht in verschillende vermogensrechtelijke regels

Een algemene verrijkingssactie zoals gecodificeerd in artikel 6:212 lid 1 BW past bij de algemene tendens in het vermogensrecht dat het vermogensrecht feitengevoelig moet zijn en dat het recht voor in beginsel iedere casuspositie een redelijke oplossing moet bieden.⁴⁸ De algemene verrijkingssactie is daarmee gefundeerd op de redelijkheid en billijkheid⁴⁹ in die zin dat de algemene verrijkingssactie *ruimte* biedt om in potentie ieder geval van ongerechtvaardigde verrijking tot een oplossing te brengen. De algemene verrijkingssaanpak sluit daarmee aan bij de ruim neergezette aansprakelijkheid op grond van onrechtmatige daad en het veelvuldige gebruik van open normen in het vermogensrecht.⁵⁰

3 Invloed aanvullende functie op uitleg van artikel 6:212 BW

De functie van de algemene verrijkingssactie is van gewicht voor de uitleg van de vereisten voor verrijkingssaanpakelijkheid. Wordt de algemene verrijkingssactie gezien als een op de redelijkheid en billijkheid gebaseerde actie om het vermogensrecht aan te vullen om niet voorziene gevallen van ongerechtvaardigde verrijking ongedaan te maken, dan ligt het niet voor de hand om de reikwijdte te veel te beknotten door bepaalde eisen op voorhand – *in abstracto* – restrictief op te vatten.

Deze gedachte is een rode draad van het boek. Uiteengezet wordt dat er als het ware twee groepen vereisten zijn.⁵¹ Enerzijds zijn er vereisten die het feitelijke toepassingsbereik van de algemene verrijkingssactie omlijnen waarop de algemene verrijkingssactie in toe- of afwijzende zin van toepassing is, anderzijds zijn er vereisten die meer rechtspoliteek geladen zijn. Bij de eerste groep gaat het om het verrijkingvereiste, het schadevereiste en het vereiste verband tussen de verrijking en de schade. Dit zijn neutrale vereisten in die zin dat een verrijking van de een ten koste van de ander niet afkeurenswaardig is.⁵² Of er aansprakelijkheid ontstaat wordt bepaald door de tweede groep vereisten. Het gaat om het ongerechtvaardigdheidsvereiste en het redelijkheidsvereiste.

In mijn proefschrift zet ik uiteen dat de vereisten die het feitelijke toepassingsgebied omlijnen – het verrijkingvereiste, het schadevereiste en

het vereiste verband daartussen – ruimhartig behoren te worden uitgelegd. Het zwaartepunt van de toets van artikel 6:212 lid 1 BW behoort bij het ongerechtvaardigdheidsvereiste en het redelijkheidvereiste te liggen. Een te enge uitleg van het verrijgingsvereiste, het schadevereiste en het causale verband zou de algemene verrijgingsactie te zeer *a priori* beknotten hetgeen ten koste zou gaan van de aanvullende kracht van de algemene verrijgingsactie.

In mijn proefschrift zet ik uiteen dat de vereisten die het feitelijke toepassingsgebied omlijnen ruimhartig behoren te worden uitgelegd. Het zwaartepunt van de toets van artikel 6:212 lid 1 BW behoort bij het ongerechtvaardigdheidsvereiste en het redelijkheidvereiste te liggen

Het voorgaande kan worden geïllustreerd met het vereiste causale verband (ook wel aangeduid als het ten-koste-van-vereiste). In de literatuur zijn er verschillende auteurs die een enge opvatting van het causale verband bepleiten. Enerzijds zijn er auteurs die menen dat het causale verband tussen de verrijking en de schade ontbreekt als de verrijking van de eiser naar de gedaagde is gegaan via het vermogen van een ander.⁵³ Het causale verband tussen de verrijking van de gedaagde en de schade van de eiser ontbreekt in die opvatting, bijvoorbeeld in een geval waarin de eiser heeft geïnvesteerd in een huis van de huiseigenaar waarna de huiseigenaar het huis onder de marktwaarde verkoopt aan de gedaagde.⁵⁴ Anderzijds zijn er auteurs die betogen dat er alleen sprake is van een causaal verband als er een vermogensverschuiving tussen de eiser en de gedaagde heeft plaatsgevonden.⁵⁵ In die opvatting zou het causale verband ontbreken indien de gedaagde een concurrentieslag wint waarbij de klanten van de eiser naar de gedaagde overlopen, omdat er in dat geval helemaal geen vermogensbestanddelen (ook niet via het vermogen van een derde) van de eiser naar de gedaagde zijn gevloeid. De klanten behoorden de eiser immers nooit toe.⁵⁶

In mijn optiek behoort het causale verband ruimhartiger te worden opgevat. In navolging van de parlementaire geschiedenis – en in lijn met de rechtspraak van de Hoge Raad⁵⁷ – meen ik dat het genoeg is als er een 'zeker verband' bestaat tussen de verrijking van de gedaagde en de schade van de eiser.⁵⁸ Wél is het zo – en dit is essentieel – dat naarmate het verband tussen de verrijking van de gedaagde en de schade van de eiser lossier is, er minder snel sprake is van een *ongerechtvaardigde* verrijking. Deze stelling zal in de loop van de volgende paragraaf worden uitgewerkt.

4 De maatstaf voor de (on)gerechtvaardigheid van de verrijking

4.1 Verrijking door vermogensverschuiving
Heersend is de leer dat de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser ongerechtvaardigd is als er géén rechtvaardigingsgrond aanwezig is die de verrijking van de gedaagde rechtvaardigt.⁵⁹ Het is een negatief criterium:⁶⁰ het *ontbreken* van een rechtvaardigingsgrond maakt de verrijking *ongerechtvaardigd*. Koopt de eiser een servies voor een prijs ver boven de marktwaarde, dan is de verkoper verrijkt ten koste van de eiser; de verrijking is echter niet ongerechtvaardigd omdat de koopovereenkomst tussen de eiser en de gedaagde geldt als rechtvaardigingsgrond. Als de eiser per vergissing op de grond van de gedaagde heeft gebouwd, dan is de daaruit voortvloeiende verrijking wél ongerechtvaardigd omdat de natrekkingsregel (zoals we al hebben gezien) niet de strekking heeft die verrijking te rechtvaardigen. De toets die in de heersende leer wordt gebruikt werkt in deze gevallen omdat er in beide gevallen een rechtstreekse vermogensverschuiving tussen de eiser en de gedaagde is.

Maar hoe zit het als het verband tussen de verrijking en de verarming ingewikkelder is?

Wat te denken van het volgende, hierboven reeds kort aangestipte, geval.⁶¹ De eiser woont krachtens een levenslang gebruiksrecht in het huis van de huiseigenaar (de zus van de eiser). De eiser heeft tijdens haar verblijf zodanig in het huis geïnvesteerd dat het in waarde is gestegen zonder dat de eiser daar een vergoeding voor heeft gekregen. De huiseigenaar verkoopt en levert het huis vervolgens voor een prijs onder de marktwaarde aan de gedaagde (de zoon van de huiseigenaar). Als de gedaagde de bewoonster met succes uit huis zet (hij is niet aan het gebruiksrecht gebonden) stelt de eiser – de voormalige bewoonster – een verrijkingvordering in voor de gedane investeringen. Is de gedaagde, die het huis onder de marktwaarde gekocht heeft, ongerechtvaardigd verrijkt ten koste van de eiser?

Men zou kunnen denken dat de verrijking van de gedaagde wordt gerechtvaardigd door de overeenkomst met de huiseigenaar. Er is echter een complicatie. Tegenovergesteld zou kunnen worden dat de overeenkomst in dit geval geen rechtvaardigingsgrond is jegens de eiser, omdat de gedaagde zijn voordeel niet ontleent aan een overeenkomst met de eiser (de voormalige bewoonster) maar aan een overeenkomst met de huiseigenaar.⁶² Overeenkomsten werken in beginsel alleen tussen partijen. De auteurs die het causale verband restrictief opvatten zijn dit probleem voor: zij betogen dat er geen causaal verband is tussen de verrijking van de gedaagde en de schade van de eiser.

Die benadering wordt in mijn boek van de hand gewezen omdat dit soort gevallen dan categorisch van artikel 6:212 lid 1 BW worden uitgesloten hetgeen niet goed past bij de aanvullende functie van de algemene verrijgingsactie.⁶³ Het welslagen van de verrijkingvordering behoort in mijn optiek af te hangen van de meer

39 Vranken 1998, p. 1496-1497. Daarover: Hartkamp 2001, p. 330; Wissink 2002, p. 55-57; Hartlief 2012, p. 279-281.

40 Snijders 2001, p. 7 e.v. Op p. 9 *in fine* spreekt hij expliciet over de systematische functie van de vordering uit ongerechtvaardigde verrijking. Daarover: Wissink 2002, p. 57-65; Hartlief 2012, p. 284-285.

41 Wissink 2002 p. 40-41. Onder verwijzing naar Parl. Gesch. Boek 6, p. 834-835. Vgl. Hartlief 2012, p. 252: hij spreekt over een 'algemeen deel-functie'.

42 Smits 1995, p. 185, noot 151.

43 Vranken 1998, p. 1497-1500. Kritisch daarover: Hartkamp 2001, p. 330; Wissink 2002, p. 65-68; Hartlief 2012, p. 281-282.

44 Zie over deze functies: Van der Linden 2019, p. 86-94 en de aldaar vermelde literatuur.

45 Van der Linden 2019, p. 88-94. Ik betoog dat veel andere functies – zoals de corrigerende functie, de systematische functie en de ventiefunctie – op de aanvullende functie zijn terug te voeren.

46 De aanvullende functie betekent niet dat de verrijgingsactie subsidiair is. Als de verrijgingsactie wordt toegepast op het geval van de frauderende penningmeester, dan zal die verrijkingvordering slagen, ook al is het geval van de penningmeester niet de bestaansreden voor de algemene verrijgingsactie. Zie ook Parl. Gesch. Boek 6, p. 830. Dit geval is bijvangst van de algemene verrijgingsactie. Die bijvangst is overigens praktisch nuttig omdat het soms – in moeilijke gevallen – twijfelachtig kan zijn of aan alle vereiste voor aansprakelijkheid op grond van overeenkomst of onrechtmatige daad is voldaan. Zie Van der Linden 2019, p. 100-101 en p. 114-116.

47 Parl. Gesch. Boek 6, p. 829.

48 Van der Linden 2019, p. 82-85.

49 Zie bijvoorbeeld: Hartkamp 2001, p. 317 en p. 330-331. Vgl. ook Wissink 2002, p. 65. Hij betoogt dat billijkheidsargumenten bij de toepassing van de verrijgingsactie mee mogen wegen, omdat de billijkheid zelf ook deel uitmaakt van het systeem. Kritisch: Snijders 2001, p. 17.

50 Van der Linden 2019, p. 83.

51 Van der Linden 2019, p. 129.

52 Birks heeft op de neutraliteit van het verrijgingsvereiste gewezen. Zie P. Birks, *Unjust Enrichment*, Oxford: Oxford University Press 2005, p. 50.

53 Zie in deze zin bijvoorbeeld: F. Brandsma, 'Derdenverrijking. Quint/Te Poel of een varkensstal en art. 6:212', *RMThemis* 1994, afl. 6, p. 255; J.F.M. Janssen, 'Het causaliteitsvereiste blokkeert de aansprakelijkheid van de indirect verrijkte', *WPNR* 2009, afl. 6787, p. 155-167.

54 Zoals in: HR 30 september 2005, ECLI: NL:HR:2005:AR7928, *NJ* 2007/154, m.nt. J.B.M. Vranken (*Groene Specht*).

55 Zie Damminga 2014, p. 193-194 en p. 201-202. In deze richting ook: Koolhoven 2011, p. 100 e.v.

56 Zie ook: J. Gordley, *Foundations of Private Law*, Oxford: Oxford University Press 2006, p. 425; E.J. Weinrib, 'The Normative Structure of Unjust Enrichment', in: C. Ricket & R. Grantham (red.), *Structure and Justification in Private Law*.

Essays for Peter Birks, Oxford/Portland: Hart 2008, p. 30-31.

- 57 Zie met name: HR 15 maart 1996, ECLI:NL:HR:1996:ZC2018, NJ 1997/3, m.nt. E.J.H. Schrage (*Van der Tuuk Adriani/Batelaan*); HR 27 juni 1997, ECLI:NL:HR:1997:AG7249, NJ 1997/719, m.nt. Jac Hijma (*Setz/Brunings*). Daarover: Van der Linden 2019, p. 201-206.
- 58 Parl. Gesch. Boek 6, p. 829.
- 59 Zie bijvoorbeeld: Asser/Hartkamp & Sieburgh 6-IV 2019/465; Damminga 2014, p. 226-228; Koolhoven 2011, p. 177-183; Nieskens-Isphording 1998, p. 102-103; Engelhard & Van Maanen 1998, p. 315.
- 60 Vgl. Meijer 2007, p. 12.
- 61 Gebaseerd op: HR 30 september 2005, ECLI:NL:HR:2005:AR7928, NJ 2007/154, m.nt. J.B.M. Vranken (*Groene Specht*).
- 62 Zie in algemene zin over dit argument: Koolhoven 2011, p. 236; Damminga 2014, p. 4 en p. 231-233.
- 63 Van der Linden 2019, p. 207-214.
- 64 In deze zaak: HR 30 september 2005, ECLI:NL:HR:2005:AR7928, NJ 2007/154, m.nt. J.B.M. Vranken (*Groene Specht*), r.o. 3.6.3. Zie ook: HR 17 februari 2017, ECLI:NL:HR:2017:278, NJ 2017/142, m.nt. F.M.J. Verstijlen (*Bouwgros*). Zie echter: HR 28 oktober 2011, ECLI:NL:HR:2011:BQ5986, NJ 2012/495, m.nt. F.M.J. Verstijlen (*Ponzi scheme*), r.o. 3.7.2. Zie over deze arresten: Van der Linden 2019, p. 261-265 en p. 421 e.v.
- 65 Van der Linden 2019, p. 265-266. Zie ook: Gerdes 2005, par. 8.5.1c.
- 66 Van der Linden 2019, p. 266-269 en p. 424 e.v.
- 67 Die beschikkingsbevoegdheid is algemener dan de in art. 3:84 lid 1 BW bedoelde beschikkingsbevoegdheid ten aanzien van één afzonderlijk goed. Reeds als ik een overeenkomst sluit, bind ik mijn vermogen in die zin dat ik na die overeenkomst met mijn vermogen instaat voor uit de overeenkomst voortvloeiende schulden. De hele wereld moet mijn contractuele wederpartij als mijn schuldeiser erkennen. Andere schuldeisers zullen – bij mijn insolventie – concurreren met die schuldeiser.
- 68 Zie daarover uitgebreid: Van der Linden 2019, p. 424-440.
- 69 Dit past bij de gedachte van Vranken dat de algemene verrijkingssactie kan fungeren als sanctie op 'unclean hands'. Zie Vranken 1998, p. 1497-1500. Zie ook Gerdes 2005, par 8.5.1c.
- 70 Van der Linden 2019, p. 237-238. Zie ook: E. von Caemmerer, 'Grundprobleme des Bereicherungsrecht', in: Hans G. Leser, *Ernst von Caemmerer Gesammelte Schriften. Band I. Rechtsvergleichung und Schuldrecht*, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck) 1968, p. 374.
- 71 Zie bijvoorbeeld: Damminga 2014, p. 193-194; Van der Linden 2019, p. 27-28 en p. 238-239 en de op die plaatsen aangehaalde literatuur.
- 72 Vgl. W. Wilburg, *Die Lehre von der ungerichtfertigen Bereicherung nach österreichischen und deutschem Recht. Kritik und Aufbau*, Graz: Leuschner & Lubensky 1934, p. 15.
- 73 Zie Damminga 2014, p. 201-202.

principiële vraag of de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser al dan niet ongerechtvaardigd is. Zoals we hebben gezien is het niet vanzelfsprekend dat de overeenkomst tussen de koper en de huiseigenaar als rechtvaardigingsgrond kan dienen omdat de bewoonster (de verarmde) buiten de overeenkomst staat. Is het dan zo dat de verrijking van de koper daarmee in beginsel ongerechtvaardigd is?

De Hoge Raad beantwoordt deze vraag ontkennend. Het college heeft aangenomen dat een dergelijke overeenkomst in beginsel – als uitgangspunt – als rechtvaardigingsgrond kan dienen.⁶⁴ Hoe kan dit worden verklaard? In mijn boek onderschrijf ik dit uitgangspunt met zowel een dogmatisch als een rechtspolitiek argument.

Een belangrijk rechtspolitiek argument is dat men er in het rechtsverkeer op moet kunnen vertrouwen dat men de voordelen die men ontleent aan een overeenkomst mag behouden, zonder dat men bevreesd hoeft te zijn dat personen die buiten de overeenkomst staan dit voordeel ter discussie kunnen stellen op grond van ongerechtvaardigde verrijking.⁶⁵ Daarom geldt een overeenkomst van de gedaagde met een ander dan de eiser ook jegens de eiser – in beginsel – als rechtvaardiging voor de verrijking.

De theoretische grondslag van de verrijkingrechtelijke derdenwerking van de overeenkomst is een slag ingewikkelder. De dogmatische reden bevindt zich op het snijpunt van het goederenrecht en het verbintenissenrecht.⁶⁶ Bedacht moet allereerst worden dat bij een geval van indirecte verrijking er een vermogensverschuiving plaatsvindt van de eiser richting de gedaagde via het vermogen van een *ander dan de eiser en de gedaagde*. In het zojuist gegeven voorbeeld heeft de eiser geïnvesteerd in het huis van de huiseigenaar die het huis vervolgens aan de gedaagde heeft verkocht. De grondslag van de verrijkingrechtelijke derdenwerking van de overeenkomst moet worden gezien als een consequentie van de bevoegdheid van de rechthebbende (hier de huiseigenaar) om – ten opzichte van de hele wereld – over diens vermogen te beschikken.⁶⁷ Die algemene beschikkingsbevoegdheid werkt in verrijkingrechtelijke zin door in de overeenkomst en maakt dat de overeenkomst tussen de gedaagde en de huiseigenaar als rechtvaardigingsgrond voor de verrijking van de gedaagde geldt *tegenover de rest van de wereld* dus óók tegenover de eiser.

Verrijkingrechtelijke derdenwerking van de overeenkomst is dus het uitgangspunt. Er kunnen echter bijzondere omstandigheden zijn die de verrijkingrechtelijke derdenwerking van de overeenkomst opzij zetten.⁶⁸ Die ruimte past bij de op de redelijkheid en billijkheid gebaseerde aanvullende functie van de algemene verrijkingssactie waarbij het van belang is dat steeds recht wordt gedaan in het concrete geval. Zou, in het voorbeeld van het huis, de gedaagde de eiser hebben aangemoedigd in de woning te investeren, terwijl de gedaagde wist dat de koop in de lucht hing, dan zou verrijkingaansprakelijkheid in beeld komen. De gedaagde heeft geprofiteerd van zijn onereuze gedrag.⁶⁹ De gedaagde kan de overeenkomst met de huis-

eigenaar dan niét als rechtvaardigingsgrond tegenwerpen als hij op grond van ongerechtvaardigde verrijking wordt aangesproken op de voet van artikel 6:212 lid 1 BW.

4.2 Verrijking zonder vermogensverschuiving
Is de gedaagde verrijkt ten koste van de eiser *zónder* dat er sprake is van een verschuiving van vermogensbestanddelen tussen de eiser en de gedaagde, dan werkt de in de literatuur gehanteerde definitie van ongerechtvaardigheid – op grond waarvan een verrijking ongerechtvaardigd is als een rechtvaardigingsgrond ontbreekt – niet.⁷⁰ Als de gedaagde door een succesvolle reclamecampagne marktaandeel wint ten koste van de eiser, dan is er weliswaar een verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser, maar ongerechtvaardigd is de verrijking niet, óók als er geen rechtvaardigingsgrond voor deze verrijking bestaat.

De reden dat de maatstaf niet werkt is als volgt. Is er wél sprake van een vermogensverschuiving tussen de eiser en de gedaagde, dan is de verrijking van de gedaagde ongerechtvaardigd indien een rechtvaardiging voor de vermogensverschuiving *ontbreekt*, omdat het vermogensbestanddeel dat bij de gedaagde terecht is gekomen voorheen aan de eiser toebehoorde.⁷¹ Als er sprake is van een vermogensverschuiving dan is de eerste stap richting ongerechtvaardigheid al gezet.⁷² Is er geen sprake van een vermogensverschuiving, dan werkt de toets niet, omdat de gedaagde niets heeft dat voorheen aan de eiser toebehoorde. De overgelopen klanten behoorden de eiser niet toe. De standaard ongerechtvaardigheids-toets waarbij het *ontbreken* van een rechtvaardigingsgrond tot de *ongerechtvaardigheid* van de verrijking leidt, werkt niet.

De oplossing die in mijn boek wordt bepleit, is in de kern eenvoudig. Voor gevallen waarin géén sprake is van een vermogensverschuiving geldt een zwaardere maatstaf voor ongerechtvaardigheid dan voor gevallen waarin wél sprake is van een vermogensverschuiving

Een oplossing voor het probleem dat de heersende leer over het ongerechtvaardigheidsvereiste niet werkt is om toepassing van artikel 6:212 lid 1 BW uit te sluiten als er géén sprake is van een vermogensverschuiving.⁷³ Deze methode wordt in mijn boek verworpen omdat in die benadering gevallen waarin er geen sprake is van een vermogensverschuiving *a priori* – los van de concrete omstandigheden van het geval – van toepassing van de algemene verrijkingssactie worden uitgesloten. Dit

past niet bij de op de redelijkheid en billijkheid gebaseerde functie van de algemene verrijkingssactie.

De oplossing die in mijn boek wordt bepleit, is in de kern eenvoudig. Voor gevallen waarin géén sprake is van een vermogensverschuiving geldt een andere – zwaardere – maatstaf voor ongerechtvaardigdheid dan voor gevallen waarin wél sprake is van een vermogensverschuiving. Is de gedaagde verrijkt ten koste van de eiser zonder dat er sprake is van een vermogensverschuiving, dan is het enkele ontbreken van een rechtvaardigingsgrond – anders dan bij een vermogensverschuiving – niet voldoende voor ongerechtvaardigdheid. Zoals eenieder zijn eigen schade moet dragen, zo behoren óók de vruchten van het lot eenieder in beginsel toe. Een verrijking is slechts ongerechtvaardigd indien er bijzondere omstandigheden zijn die maken dat de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser ongerechtvaardigd is.⁷⁴

Hoe werkt de benadering? Stel, dat de gedaagde een onderneming is die klanten bij de eiser wegkaapt waardoor zowel de winst als de goodwill stijgen. Er is een zeker verband tussen de verrijking van de gedaagde en de schade van de eiser: de klanten van de eiser zitten nu bij de gedaagde. De verrijking is echter niet ongerechtvaardigd. Het enkele ontbreken van een rechtvaardigingsgrond maakt de verrijking van de gedaagde ten koste van de eiser niet automatisch tot een ongerechtvaardigde verrijking. De verrijking is alleen ongerechtvaardigd als er bijzondere omstandigheden zijn die de verrijking toch ongerechtvaardigd doen zijn.

Die omstandigheden waren er in het geval dat ten grondslag lag aan het *Van der Tuuk Adriani/Batelaan*-arrest.⁷⁵ Een zich in Smilde vestigende apotheker slaagde er via de bestuursrechter in om te bewerkstelligen dat de aldaar gevestigde apothekhoudend huisarts zijn apothekersvergunning verloor. Dit was conform de toenmalige Wet op de geneesmiddelenvoorziening (hierna WG (oud)) waarin het uitgangspunt was dat de apothekerspraktijk en de dokterspraktijk zoveel mogelijk gescheiden behoren te zijn. De apotheker is in die zin verrijkt ten koste van de huisarts, dat hij – door de gang van zaken – om niet de apothekersklanten van de huisarts als het ware heeft 'overgenomen'. De verrijkingssvordering slaagde.

De Hoge Raad overweegt dat de verrijking van de apotheker ten koste van de huisarts ongerechtvaardigd is omdat de WG (oud) niet de strekking heeft om de verrijking van de apotheker te legitimeren. Met dit oordeel knoopt de Hoge Raad aan bij de heersende leer dat een verrijking ongerechtvaardigd is als een rechtvaardigingsgrond ontbreekt.⁷⁶ Het arrest laat zich echter beter verklaren door de in mijn boek verdedigde theorie die – als er géén sprake is van een vermogensverschuiving – bijzondere omstandigheden eist om tot de conclusie te komen dat de verrijking ongerechtvaardigd is.⁷⁷

Dragend voor het oordeel van de Hoge Raad zijn namelijk de omstandigheden waar de Hoge Raad ook naar verwijst. De beroepsorganisaties van zowel apothekers als huisartsen hadden (destijds) door een (niet bindende) BACO-overeenkomst tot uitdrukking gebracht dat huisartsen die in dit soort gevallen hun apotheek verliezen gecompenseerd behoren te worden door apothekers die de klanten 'overnemen'. Het zijn in *Van der Tuuk Adriani/Batelaan* veeleer de bijzondere omstandigheden die hebben gemaakt dat de verrijking van de apotheker als een ongerechtvaardigde is aangemerkt dan het enkele ontbreken van een rechtvaardigingsgrond.⁷⁸

Een belangrijk punt van mijn proefschrift is dat de algemene verrijkingssactie een op de redelijkheid en billijkheid gebaseerde aanvullende functie heeft en dat die aanvullende functie van invloed is op de uitleg van de voorwaarden voor verrijkingssaanprakelijkheid

5 Slot

Een belangrijk punt van mijn proefschrift is dat de algemene verrijkingssactie een op de redelijkheid en billijkheid gebaseerde aanvullende functie heeft en dat die aanvullende functie van invloed is op de uitleg van de voorwaarden voor verrijkingssaanprakelijkheid. Het verrijkingssvereiste, het schadevereiste en het vereiste causale verband moeten ruimhartig worden uitgelegd. Het zwaartepunt behoort te liggen op het ongerechtvaardigheidsvereiste en het redelijkheidsvereiste. Zo is betoogd dat het causale verband niet te eng moet worden uitgelegd. Wel is het zo, dat een verrijking minder snel kwalificeert als een ongerechtvaardigde verrijking jegens de eiser, indien het verband tussen de verrijking en de verarming lossert.

In deze bijdrage is slechts een tipje van de sluier opgelicht. Veel van wat in mijn proefschrift *Aanvullend Verrijkingrecht* aan de orde komt is onbesproken gebleven. Een belangrijke bevinding is bijvoorbeeld dat het verrijkingssleerstuk een middenweg kan bieden als aansprakelijkheid op grond van overeenkomst⁷⁹ of onrechtmatige daad⁸⁰ niet haalbaar is (en ook te ver zou gaan), maar waar helemaal géén aansprakelijkheid wat mager zou zijn.⁸¹ De volle potentie van het verrijkingrecht wordt in mijn optiek thans nog niet benut. Wie zich verder – en in meer detail – wil verdiepen in de materie kan het proefschrift in *open access* raadplegen.⁸²

74 Van der Linden 2019, p. 243-250 en p. 289-292. In conceptuele zin is deze benadering geïnspireerd door het Engelse recht waarin een verrijking alleen ongerechtvaardigd is als er een *unjust factor* is. Zie P. Birks, *An introduction to the law of restitution*, Oxford: Clarendon Press 1989, p. 19; C. Mitchell, P. Mitchell & S. Watterson, *Goff & Jones. The Law of Unjust Enrichment*, London: Sweet & Maxwell 2016/1-21. Bedacht moet wel worden dat de unjust-factors-benadering aldaar heel anders (en op andersoortige gevallen) wordt toegepast dan in mijn boek bepleit. Zie over de *unjust factors* ook bijvoorbeeld: Damminga 2014, p. 44 e.v.

75 HR 15 maart 1996, ECLI:NL:HR:1996:ZC2018, NJ 1997/3, m.nt. E.J.H. Schrage (*Van der Tuuk Adriani/Batelaan*).

76 Zie ook HR 29 september 2006, ECLI:NL:HR:2006:AU6098, NJ 2008/120, m.nt. Ch. Gielen (*CFS/Stork*). Kritisch over dit arrest: Van der Linden 2019, p. 292-295.

77 Van der Linden 2019, p. 290-292.

78 Ook los van de BACO-overeenkomst zou betoogd kunnen worden dat die bijzondere omstandigheden er zijn, omdat de apotheker een concurrentieoordeel behaalt op een manier die afwijkt van de normale gang van zaken.

79 Zie Van der Linden 2019, hoofdstuk 8.

80 Zie Van der Linden 2019, hoofdstuk 10.

81 Het gaat dan niet om aansprakelijkheid voor (in potentie) de volledige schade; de aansprakelijkheid is altijd beperkt tot de *verrijking*. Daarom fungeert verrijkingssaanprakelijkheid als middenweg tussen aansprakelijkheid voor de volledige schade en helemaal geen aansprakelijkheid.

82 Beschikbaar via: <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/74475>.